

MAGYAR ARIÓN

Tanulmányok
Pálóczi Horváth Ádám műveiről

Szerkesztők

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

HEGEDÜS BÉLA

Budapest

rec.iti

2011

A

*Magyar Arión – Tudományos tanácskozás Pálóczi Horváth Ádám
születésének 250. évfordulóján*
(Budapest, 2010. október 20–21.)
támogatói

MTA Irodalomtudományi Intézet
Óbudai Társaskör

A borítón látható portré Pálóczi Horváth Ádámot harmincéves korában ábrázolja. A színezett metszet alapjául szolgáló, mára elkallódott festmény „Erdélyi fi Kóré Zsigmond festette 1791”. A metszetet Kazinczy Ferenc készítette el, s a *Psychologia* címlapelőzékéként jelent meg 1792-ben. A talapzaton olvasható Ovidius-idézet (*Fasti* II, 93):

Nomen Arionum Siculas impleverat urbes,
Captaque erat lyricis Ausonis ora sonis.

Híre betölti a városokat szikuloknak a földjén,
s zengő lantjának rabja Itália is...

(Gaál László fordítása)

A borító a csurgói Református Gimnázium könyvtárának példánya alapján készült, amely az író sógora, Sárközy István névbejegyzését őrzi
Forrás: <http://www.csokonai-csurgo.sulinet.hu/sarkozy/kepek/33.jpg>

© Szerzők, 2011.

ISBN 978-963-7341-91-5
ISBN 978-963-7341-92-2 (pdf)

Kiadja a rec.iti, az MTA Irodalomtudományi Intézetének recenziós portálja
<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Tördelés, képszerkesztés, borítóterv: Szilágyi N. Zsuzsa, Csörsz Rumen István

Előszó

Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) a XVIII. század végi, XIX. század eleji magyar irodalom- és eszmetörténet furcsa figurája. A gyakran polihisztorként említett szerző munkássága valóban meglepően tág területet ölel át. Nehezen lehet elhelyezni munkáit a régi és az új – modern – magyar irodalom határvonalán innen vagy túl: vizsgálata során, értelmezésekor egyszerre kell és lehet eszme-, tudomány-, illetve irodalomtörténeti megközelítést alkalmazni. A kritikai vizsgálatot nehezíti, hogy még hiányoznak az átmeneti korszakra vonatkozó alap kutatások.

Ebből adódik az is, hogy Horváth életművéről régóta hajlamosak vagyunk közhelyeket vagy nem eléggé átgondolt adatokat hangoztatni. Nem vitás, hogy egy színes és ellentmondásos egyéniség esetében minden közelítés csak alkalmi, részleges igazságra vezethet. Szerzőnk kultikus méltatása és a megszokott bíráló-lekezelő megjegyzések helyett mégis inkább olyan szempontokra volna szükség, amelyekkel lehet és érdemes dolgozni a több szakterületet érintő diskurzusban. Változatos színvonalú műveinek zöme ugyanis felfedezésre és főként méltó kutatói figyelemre vár.

A kutatási szempontok újragondolására, illetve a nevezetes kortársak (elsősorban Csokonai Vitéz Mihály és Kazinczy Ferenc) árnyékában meghúzódo Pálóczi Horváth Ádám jobb megismerésére kiváló alkalmat jelentett születésének 250. évfordulója, amelyet 2010-ben országsszerte megünnepeltek. A református egyház több kisebb emlékülése és ünnepi hangversenye mellett a legnagyobb tudományos rendezvényt október 20–21-én szervezte az MTA Irodalomtudományi Intézetének XVIII. századi Osztálya. Az elhangzott előadások és a szerkesztett kötet anyagának ismeretében talán megengedhetjük magunknak azt a kijelentést, miszerint nem véletlen, hogy éppen ez a kutatócsoport vállalta fel a konferencia megrendezését, hiszen Osztályunk az utóbbi időben hiánypótló, további kutatások lehetőségét megalapozó konferenciák sorát rendezte.

A *Magyar Arión* című kétnapos nemzetközi tanácskozásnak eredetileg Balatonfüred, a költő egyik kedves lakóhelye adott volna otthont, de szervezési okokból végül mégis Budapesten, az MTA ITI Illyés Gyula Archivum és Műhely dísztermében rendeztük meg. Az előadásokat és a vitákat követően az Óbudai Társaskör nagytermében Kobzos Kiss Tamás és a Musica Historica együttes nyilvános hangversenyt adott az *Ötödfélszáz Énekek* (1813) darabjaiból.

Ez a kötet a konferencia összes előadását tartalmazza, néhány olyan tanulmány társaságában, amelyek akkor nem hangozhattak el, illetve felkérésre készültek. Nagy öröm volt látni, hogy a téma mennyire lázba hozta az akadémiai intézetek munkatársait, valamint a határon inneni és túli egyetemi tanszékek tanárait és diákjait. Az itt olvasható műhelytanulmányok nem *állító* jellegű, hanem kérdéseket, sőt hipotéziseket *felvető* írások, akár egymással vitában, eltérő kutatási tapasztalattal. Az irodalomtudomány nézőpontja mellett láthatólag egyre fontosabb szerepet kap az eszmetörténet, a filozófia, a szabadkőművesség, a tudománytörténet, a történeti folklorisztika és az összehasonlító zenetudomány. Sok újdonságot ígérnek az életrajzi, illetve forrásfeltáró kutatások is. E sokirányú elemzések azonban még most is csak néhány kiemelt művet vesznek górcső alá, mindenekelőtt a *Felfedezett titok* című, méltatlanul elfeledett (igaz, név nélkül megjelent) regényt; a *Hunniást* mint a korszak egyik leg-sikeresebb elbeszélő költeményét; a lélek halhatatlanságáról és a pszichológiáról írt műveit, valamint az *Ötödfélszáz Énekeket*. Nem vitás, hogy a készülő kritikai életműkiadás (Tóth Barna) sok, most még rejtőzködő Horváth-művet segíthet hozzá a nagyobb nyilvánosságához.

A kötet tanulmányainak közös (a későbbi vizsgálódásokat is meghatározó) szempontja: kontextust, sőt kontextusokat kell keresnünk Pálóczi Horváth Ádám életművének jobb megértéséhez. Ne feledjük: ő is folyton ezt tette. Pályája elején nagy sikerek és kiterjedt kapcsolatháló övezte, kezdeményező és mértékadó szerzőnek számított. Az irodalmi élet integráns szereplőjéből apránként változott nyugat-dunántúli remetévé, különccé – mindez nemcsak rajta múlt, hanem az őt körülvevő diskurzuslehetőségeken is. A tanulmányok egy része ilyen vonatkozásban is tanulságos: segíthet megérteni az ógörög Arión sorsával vállalt közöséget, amely Horváth 1789-ben felvett szabadkőműves nevéől saját énekverseinek 1814-es válogatott kézírata címéig, sőt kötetünkig terjed.

A szerkesztők köszönetet mondanak a konferencia minden résztvevőjének; az előadókon és szerzőkön túl a szekcióelnököknek: Debreczeni Attilának, Bíró Ferencnek, Szemerkényi Ágnesnek és Margócsy Istvánnak, illetve Tüskés Gábor osztályvezetőnek, aki mindvégig támogatta munkánkat. Megtisztelő, hogy körünkben üdvözölhettük a költő távoli rokonát, Pálóczi Horváth András történészt, aki fontos családtörténeti hozzászólásával is kiegészítette az előadásokat. A tanácskozás és a koncert helyszínéért az Illyés Archivum vezetőjének, Stauder Máriának és munkatársainak, Tüskés Annának és Benda Mihálynak, valamint az Óbudai Társaskör igazgatójának, Harsányi Marinak mondunk köszönetet. A koncert sokszavas hangfelvételét Kiss Attila készítette baráti felajánlasként. A tördelés zömét, a képszerkesztést és a korrektúrát Szilágyi N. Zsuzsa vállalta magára, akinek sokrétű segítségét ez úton is köszönjük.

Csörsz Rumen István – Hegedüs Béla

Arión emlékezete

HÉRODOTOSZ, *Görög-perzsa háború*, I. könyv

23. Periandrosz (...) Küpszelosz fia és Korinthosz türannosza (...), miként a korinthosziak s velük egybehangzóan a leszbosziak állítják, rendkívül sok csodát ért meg életében, látta például, amint egy delfin Tainaronnál a partra tette a méthümnai Ariónt, aki kora leghíresebb kitharódosza volt, s az első, aki tudomásunk szerint dithüramboszokat szerzett, és Korinthoszban elő is adta őket.

24. Azt mesélik, hogy ez az Arión hosszabb időt töltött Periandrosznál, majd kedve támadt rá, és elhajózott Italiába, azután pedig Szicíliába, s amikor már sok pénzt összegyűjtött, ismét vissza akart térni Korinthoszbá. Taraszból indult útnak, s mivel a korinthosziakon kívül senkiben sem bízott, egy korinthoszi hajót bérelt ki. Csakhogy a hajósok a nyílt tengerre érve elhatározták, hogy Ariónt a hajóról a vízbe dobják, s megkaparintják kincseit. Amikor Arión ezt észrevette, szívre hatóan könyörögni kezdett, hogy odaadja minden értékét, csak az életét hagyják meg. A hajósok azonban felszólították, hogy vagy ölje meg magát, és majd a szárazföldön eltemetik, vagy ugorjon a hajóról máris a vízbe. Arión végső szorultságában arra kérte őket, hogy ha már ragaszkodnak szándékukhoz, engedjék meg, hogy díszruhában az evezőpadokra álljon, és még egy dalt elénekelhessen, s megígéri, hogy az ének után végez magával. Az emberek örvendve, hogy meghallgathatják a leghíresebb énekest, a hajó tatjáról visszahúzódtak a közepére. Ő pedig felöltötte díszruháját, s kitharóját megragadva odaállt az evezőpadokra, ott harsány hangon elénekelt egy dalt, majd úgy, ahogy volt, talpig díszben belevetette magát a tengerbe. A hajósok folytatták útjukat Korinthosz felé, őt azonban, mint mondják, a hátára vette egy delfin, s Tainaronnál kitette a partra. Amint szárazra lépett, elindult Korinthosz felé, s odaérvén elmesélte, mi történt vele. Periandrosz azonban nem hitt neki, ezért nem engedte szabadon Ariónt, hanem várta, hogy befussanak a hajósok. Amikor megérkeztek, nyomban hívatta s kérdőre vonta őket, mit tudnak Ariónról. Ezek bizonygatták, hogy Arión épségben van Italiában, s a legjobb egészségben hagyták, mikor Taraszban elbúcsúztak tőle. Ekkor Arión, ugyanabban az öltözékben, amelyben a tengerbe ugrott, elébük lépett. A hajósok megrémültek, s minthogy lelepleződtek, nem tagadhattak többé. Így beszélik el ezt a történetet a korinthosziak és a leszbosziak. S Tainaronnál látható is Ariónnak egy kisebb méretű, bronz emlékműve, amely egy delfinen ülő embert ábrázol.

(Muraközi Gyula fordítása nyomán)

Még az imént csillag-díszében láttad a Delfint,
s harmadikán szem elől hirtelen elmenekül.
Boldog, mert titkos szerelemben jó vezető volt,
s mert hordozta a lant lesbosi énekesét. –
Isméri minden föld és minden tenger Ariont!
Gyors folyamok rohanó árja dalára megállt;
éneke farkast is lekötött, mikor űzte a bárányt,
s ez maga sem menekült, félve, a farkas elől.
Gyakran a nyúl s a vadászkutya egy fa alatt heverészett,
s állt az oroszlánnal szarvas a sziklatetőn;
baglyok, meg fecsegő varjak közt szűnt a civódás,
és az ölyűvel együtt csendesen ült a galamb.
Cynthia, azt mondják, dalodon, széphangu Arion,
sokszor elandalodott, mintha a bátyja dalol.
Híre betölti a városokat szikuloknak a földjén,
s zengő lantjának rabja Itália is...
Már hazatérni kívánt s felszállt a hajóra Arion,
s mit dallal szerzett, vitte a kincseit is.
Tán a szelektől félt a szegény és félt a haboktól.
Ám a hajó gonoszabb volt néki, mint a vihar.
Mert biz a kormányos vont karddal toppan eléje,
s véle együtt sok bőszt cinkosa fegyveresen.
Kardoddal mit akarsz? Libegő gályádat igazgasd!
Vissza! Ne ily fegyvert végy a kezedbe, hajós!
Ő nem fél s így szól: „Vedd el bár életemet, csak
hagyd, hogy e lanton még zengjen utólszor a dal!”
Ráhagyják s nevetik kérését. Ő koszorút tesz,
mely díszíthetné, Phoebus, a fürteidet;
Tíruszi bíborból készült ruha hull le a vállán,
s ujja alatt tisztán csendül a lanton a dal.
Hogyha halántékát éles nyíl verte keresztül,
így a fehér hattyú bánatos éneke zeng.
S egyszer csak, teljes díszben, beleugrik a vízbe;
felcsap a hab, s csupa víz tőle a szürke hajó.
S már ez alig hihető: egy delfin úszik elébe,
s egyszeriben hátán ül a szokatlan utas.
Űl s lantját felemelve dalol. Dallal fizet annak,
s száll, simogatva, a hang tengerek árjain át...
Isteneik látták jó tettét. Iuppiter égbe
vitte a delfint, s most csillaga száma kilenc.

(Gaál László fordítása)

[PÁLÓCZI] HORVÁTH ÁDÁM

Fantazia.¹

*A' Virgil Eneisse Vldik Könyve olvasására,
's nevezetesen a' 638dik versre.*

*Devenere locos latos & amoena vireta,
És 645. versre.*

*Nec non Threïcius longa cum veste sacerdos,
Oblocvitur numeris septem diserimina vocum.*

1789. 19. Novemb.

PAP vólt már ama boldog mezőkön fel-állított Böltsesség' Templomában *Orfeus*; – az ártatlanság tiszta ruháji fedezték testét, noha azt a' Pásztorok között, szokott világi öltözetével el-takarta. Ismerte már nem tsak a' pitvart, 's pitvarban fel emelt szent Oszlopokat, hanem a' Szent helyet is: mikor egy ízben a' *Bachus*' szőlő termő hegyeihez nem mesze tanúlt mesterséggel veregetvén hangos lantját; *Arion* – ki vele által-ellenben – közelebb egy kitsínyt a' Zefirusok' Hazájához – egy sűrű tseres Erdőben lakott, olyan kedvesen felelgetett az *Orfeus*' lantja' hangjára, hogy vélekedne a' lantos, hogy talám ez az ismertetlen Pásztor is a' szent hajlék' tselédi közül való – be érték egymást hangzatokkal, és értelmesen beszéltek. – Hallotta *Orfeus*, és mint-egy le-festve látta, midőn a' tengeri veszedelemben, a' Delfineket segítségére tsalogatta *Arion* énekével. – A' sok ideig tartó öszve beszélgetés, – az Ekho' szárnyain játó Ének-szózatok, mindjobbán erősítették véletlen ismeretségeket: 's minek-előtte eszre-vették vólna, már jó Barátok vóltak. – Nem képzelhetett *Orfeus* szentségtelen teremtésben olyan ember-szerető indulatokat, 's bájolvá tsalogató kedvességet, mint a' millyeneket *Arion*ban tapasztalt: de nem is hihette, hogy ha az is azoknak az eredeti kiességű ligeteknek lakossa, 's a' böltsesség' hajléka' gyermeki közül való volna, ne illetné őtet tsak egyszer is, távolról egy ismértes tsókkal. *Arion* pedig fohaszkodott néha, néha ismét örömeben tombolt, mikor látta, hogy a' Természetnek alkotója tudott más' mellyébe is olyan szívet helyheztetni, mint az övé. – Gyakran szívére tapintott, mikor Barátja' lantja meg-tsendült, hogy vallyon *Prometheus* nem lopta-e ki mellyéből a' szívet, 's nem adta e azt más emberi teremtésbe? mert abban is úgy láttattnak verni az élet erek, mint ő benne. – Sokszor emlékezett a' régi költeményekre, hogy hajdan *Kásztor* és *Polluks* együtt bírtak egy halhatatlanságot, de az sem vólt elég a' titok' magyarázatjára. Kezd vala már meg-elegedni azzal, hogy tsinált a' Teremtő két egy-formát egyik ő, másik *Orfeus*: de megínt el-nyomta a' maga-hittségből származott gondolatot a' bámúló tisztelet:

1 *Holmi* III, 2. rész, 148–154.

's azt kezdte hinni, hogy az ő Lelke Orfeusnak tsak valamelly része, de sokkal kissebb. – *Orfeus* egyszer ki fakasztja, 's a' Nyári hajnal' szárnyain ilyen hangzatokat botsát a' teli est-hajnal' kertje felé, mellyek a' tenger széleket őriző magas hegyek' tetején fel-találván a' *Junó*'Leányát, kettőztetett harsogással hatotak a' teresbe, a' hol *Arion* lakott, közel a' déli parthoz: Úgy van e? Kedves Arionom! hogy mind ketten bujdosók vagyunk – Sátor alatt szarandokoskodunk; de a' mi sátorunk tulajdona annak a' Szent Hajléknak, annak a' bóldog Hazának, a' mellynek Polgárivá lettünk. – úgy mulatják szerentsés lépéseink, 's nagyon egyező szivünk, hogy mi egy úton járunk; – ha úgy vagyon, nyujtsd kezedet, és soha egy-mástól el-ne váljunk; ha pedig Téged' tsak az áldott Természet' titkos keze vezet azon egy tárgyra, mellyre engemet olyan el-téveszthetetlen fonalak vonnak, mint *Thezeust* vont a *Ariadné*' sinegje, 's vezette ki-felé a' szabad levegőre a' bolygó Házból; jer légy nekem Pirithousom, egyenesebb és bizonyosabb útra foglak vezetni, mert történhelik, hogy a' természet el-találja téveszteni, vagy meg-unja Kalaúzságát. – El-fogódott szíve Arionnak a' hangra. – Ah! úgy mond, Te igen szerentsés, Te igen bóldog jó Barát! miért a' szentségtelen test szemei olyan született vakok, hogy a' gyakorlásból a' leg-igazabb virtusra reá-nem-ismernek – hát nem méltó volt e az én félelmem? – *hát nem szüléimnek tsalfa tsábitása bennem a' jövendő dolgoknak tudása* (Virg.), hogy van valóságos bóldogság, van tökéletes szépség, de az nekem, így a' mint vagyon nem lehet tulajdonom. – Vezess engem, vezess! – ne gondolj a' Szittyiai szirtek közt termett faragatlan nyelvem' darabos hangzattal; ne gondolj azzal, hogy ama' böltesség' Temploma' hasonlatosságára tsinált, de azzal ugyan azon egy valóságú Szent Sátorban Darab ideig néma leszek; vond-le születésémmel kapott hájogomat szememről: vezess-be – mert érzem – érzem a' Teremtőnek erejét – de nem értem, tudom hogy van meg-fertéztethetetlen szépség, de nem képzelhetem – előttem áll a' böltesség és az értelem, de kettőznek szemeim, rövidék kezeim, meg-nem foghatom!! A' mennyit örült erre a' vissza hangzásra *Orfeus* színt-annyit szomorkodott, – hogy még az ő Arionja szentségtelen, – nem tulajdonithatta a' magában tökéletlen születésnek, hanem a' magános ligetek' el-ragadó gyönyörűsegeinek 's gyakorlott árnyékinak azt, hogy egy Pásztor, hajnal nélkül, nap nélkül, siketen, vakon, tsak nem érzéketlenül, ugyanazon hazába útaz út nélkül, sok göröngyös pusztás ösvényeken, a' hova ő a' tiszta világosságnál síma uton. – Mondjátok-meg úgymond Ti! hajnalnak Leányi a' tengeri és Tenger-mellyéki nimfáknak, hogy nem nyugszom, addig míg *Arionom*nak tseressét a' bóldog mezők Mirtus erdejének tornáztává nem változtatom; meg-lágyitom, engedelmességre hajtom a' kies vidék' Isteneit, és a' szentségtelenség' küszöbeit meg-reszkettetem: az én Testvérim kiket ő nem ismer, nem sokára meg-kenik az ő szemeit olyan írral, melly a' hályogot róla levonja: az én lantom nem fog többé Arionnak a' valóságos szépségről és bóldogságról addig szóllani; míg az ő vele született álhatatossága ki álván az éltető állatoknak próbáit, olyanná lessz az ő szíve, mint a' tűzben meg-probáltatott arany; addig ne tudjon rólam egyebet,

hanem hogy neki barátja 's Pásztor tarssa vagyok; akkor lassa mitsoda ő, 's mi vagyok én, és melly boldogok vagyunk mind ketten? örüljön akkor jövendölésének, mikor tapasztalja be-telyesedését, hogy testvérek vagyunk, egy szent Városnak Polgári, egy örökké való Atyának fiai, a' böltsesség hajlékának egy Szent tárgyra született tselédi. – Véghez is ment tsak hamar a' tágas folyó viznek partján a' Ditsősséges el-változás, meg-nyíltak *Arionnak* szemei, meg-látta melly ki gázolhatatlan bolygó ház az, a' mellybe ötet rekesztette az eredeti származás; látta mennyivel több Orfeus, mint a' mennyinek tettett; látta mivé lett ő is, és mivé lehet. – Meszszirül nézte *Orfeus* a' változást, mint a' Madár, félre vonván magát az ág-hegyen, lesi fijainak iparkodásokat, 's erőtlen szárnyaik' billegetését: és mikor már látta, hogy fel-repptent *Arion* mint egy Hattyú; fennyen nézi a' levegőnek magas oszlopirúl ez maga terhével küszködő föld' temerdekségét és ennek vak lakosít, miként botlanak minden szempillantásban egyik a' másikba? és azon való' tűnődése között hogy ő szembe-kötte is tudott lépdegelni, 's vakonn is a' szépséget ímígy amúgy tapogatni; neki veszi magát, és repül sebes szárnyakon a' boldogság felé, egyenes uton. – El mosolyodik *Orfeus*, 's azt kérdi: Hova? hova? *Arion!* – hova sietsz? – mi vóltál? 's mivé lettél? Tekint *Arion*, hát látja *Orfeust* tiszta fényes fejér Papi ruhában, egy tsutsosan fel-emeltetett Oszlop mellett, – tsillag vólt előtte, és arczultatja körül nap-súgar. – El-ándalodik, – szive el-fogódik örömében; 's fél-emelvén énekének hangját, így kezd felelni *Orfeusnak*:

III. Arion.²

Ad Formam: *Kortsmárosné kápolnája a' pincze.*

ARIONNAK', ki született vak vala,
 Fel támadt már a' fényes nap' hajnala:
 Hát Orfee! hova utaz barátod?
 Miért kérded? mikor magad jól látod.

Arion ez bűnnel tölt alsó égben;
 Élt ismeretlen szentségtelenségben:
 Hát Orfee! mi vólt a' Te barátod?
 Miért kérded? mikor magad jól látod.

Arion eddig be-kötött szemekkel
 Botorkázott kétséges lépésekkel:
 Hát Orfee! miért siet Barátod?
 Miért kérded? mikor magad jól látod.

2 *Holmi* III, 2. rész, 162–163.

Arion tsudálatosan szentté lett,
Tudja már mi a' szépség, *virtus, élet*:
Hát Orfee! mivé lett most Barátod?
Miért kérded? mikor magad jól látod.

Ariont, hogy a' virtust meg-lelhette,
A' Szent hajlékba, *Orfeus* vezette;
Hát Orfee! mi volt 's mi lett Barátod?
Miért kérded? mikor magad jól látod.

Arion hogy hova utaz? tudja már,
De nem látja meddig terjed ez határ?
Hát Orfee! boldog a' Te Barátod,
De ő nem tudja, mi lesz még? Te látod.

Arion a' böltsesség' tornáttzában ,
Meg állott egyik oszlop' árnyékában;
Hát Orfee! vezesd bellyebb, Barátod
Még nem tudja mi van bellyebb? Te látod.